

ศิลปหัตถกรรม ของช่างทองเมืองเพชร : ความเป็นมาและสภาพปัจจุบัน

รศ. วัฒนะ จุฑาวิภาต

จัดพิมพ์โดยเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
สยามบรมราชกุมารี

พ.ศ. ๒๕๓๕. ราคา ๒๕๐ บาท

นับแต่เริ่มต้นทศวรรษ ๒๕๓๐ เป็นต้นมา กระแสความสนใจใน “งานช่าง” หรือ “ศิลปหัตถกรรม” ของชาวบ้าน ของท้องถิ่นพื้นเมืองได้เฟื่องฟูขึ้นอย่างมากมาย ตั้งแต่ในระดับหน่วยงานของรัฐบาลไปจนถึงหมู่สมาคมชนชั้นสูง และวงการปัญญาชนไทย ดังจะเห็นได้ว่าในส่วนของทางราชการ ถึงกับมีการประกาศให้ช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๓๒ เป็น “ปีศิลปหัตถกรรมไทย” หรือทุกวันนี้เราจะพบว่าร้านค้าพื้นเมืองและสินค้าชาติพันธุ์ถือกำเนิดขึ้นตามศูนย์สรรพสินค้าทั่วไป หนังสือเกี่ยวกับผ้าพื้นเมืองในวัฒนธรรมต่างๆ ตลอดจน หนังสือเกี่ยวกับเครื่องเงินโบราณ เริ่มเป็นของขายดีขยดจต้องพิมพ์ซ้ำ การ “ถือตะกร้า นุ่งผ้าไทย (หรือผ้าลาว ลื้อ ไทยใหญ่ ไทยลีต่างๆ) ใส่เข็มขัดเงิน” ก็กลายเป็นแฟชั่นสุภาพสตรีที่แวดวงสังคมชั้นสูงยอมรับเข้าพวกได้โดยสนิทใจ

ดังนั้น ภายใต้กระแสที่สังคมกำลังหันมาสนใจในเรื่องราวอันถูกละเลย ทอดทิ้งมาก่อนนี้ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ที่ผ่านมา สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงได้ริเริ่มเสริมส่งโครงการ วิจัยหลัก เรื่อง “หัตถกรรมในสังคมไทย : ความเป็นมาและสภาพปัจจุบัน” ขึ้น โครงการนี้ประกอบด้วยการศึกษาวิจัยในหัวข้อย่อยอีก ๕ โครงการ

ครอบคลุม เรื่องราวของศิลปหัตถกรรมอันได้แก่ เครื่องจักสาน เครื่องปั้นดินเผา สิ่งทอ งานโลหะ เครื่องดนตรี และของเล่น

การวิจัยเรื่อง *ศิลปหัตถกรรมของช่างเมืองเพชร : ความเป็นมาและสภาพปัจจุบัน* ก็เป็นเรื่องหนึ่งในงานวิจัยชุดนี้ด้วยเช่นกัน และผู้วิจารณ์เข้าใจว่า เรื่องนี้คงเป็นงานวิจัยเรื่องแรกในโครงการดังกล่าว ที่ได้ตีพิมพ์เสร็จสมบูรณ์ พร้อมทั้งมีภาพถ่ายประกอบงดงามด้วยฝีมือผู้วิจัยอีกเป็นจำนวนมาก

เนื้อหาของงานวิจัยเล่มนี้มีดังนี้

ในบทที่ ๑ ซึ่งเป็นบทนำ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงหลักการและเหตุผล วัตถุประสงค์และขอบเขตทางการวิจัย นิยามศัพท์เฉพาะ ตลอดจนวิธีดำเนินการและประโยชน์ที่จะได้รับ

ส่วนบทที่ ๒ จะแบ่งออกเป็นสองส่วน ใหญ่ๆ ส่วนแรกจะเป็นเรื่องของ “ภูมิหลัง” และส่วนที่สองจะเป็นเรื่องช่างทองเมืองเพชร

ในส่วนแรก กล่าวถึงหลักฐานการใช้เครื่องประดับในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ การใช้เครื่องประดับทองคำที่พบหลักฐานทั้งในเอกสารและหลักฐานที่เป็นวัตถุจากแหล่งโบราณคดีต่างๆ จากนั้นก็เป็นเรื่องราวของเพชรบุรีทั้งที่ปรากฏในตำนานโบราณ และที่เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ ในช่วงระหว่างสมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีกับเมืองเพชรบุรีในสมัยรัชกาลต่างๆ

ในส่วนหลังของบทที่ ๒ จะเป็นเรื่องของ “ช่างทองเมืองเพชร” ซึ่งในงานวิจัยเรื่องนี้ ได้ตีกรอบไว้ว่าหมายถึงเฉพาะช่างทองในแถบถนนพาณิชย์เจริญ ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งประกอบไปด้วยช่างทองในตระกูลสุวรรณช่าง ตระกูลทองสัมฤทธิ์ ตระกูลชุบดินทร์ ตระกูลแฝงสีคำ และตระกูลอรชรอรชรน ซึ่ง

ช่างทองในตระกูลต่างๆ นี้ ส่วนมากเริ่มงานช่างทองในราวกลางสมัยรัชกาลที่ ๕ และล้วนแล้วแต่เกี่ยวดองนับญาติกันได้แทบทั้งสิ้น

นอกจากนั้น ในบทนี้ยังได้กล่าวถึงการถ่ายทอดความรู้ในงานช่างทองและการไหว้ครูช่างทองไว้อย่างสั้น ๆ ในตอนท้าย

บทที่ ๓ กล่าวถึงการทำทองรูปพรรณของช่างทองเมืองเพชร ซึ่งบทนี้ก็ประกอบด้วยส่วนย่อยสองส่วนเช่นกัน คือส่วนแรกเป็นเรื่องเครื่องมือและวัสดุที่ใช้ในการทำทองรูปพรรณ ได้แก่โต๊ะทำทอง เครื่องมือหลอมทองและตีทอง เครื่องมือชั่งลวด (หมายถึงการวัดและดึงให้ได้เส้นลวดทองคำตามขนาดที่ต้องการ) เครื่องมือแกะทอง และเครื่องมือเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ

ส่วนหลังคือ ขั้นตอนการทำทองรูปพรรณของช่างทองเมืองเพชร ตั้งแต่การหลอม การตีไปจนถึงการผลิตออกมาเป็นทองรูปพรรณในลักษณะต่างๆ เช่นที่อาจจะได้ยินกันคุ้นหูก็ได้แก่สร้อยสี่เสา หกเสา แปดเสา ปะวะหล้า ลูกสน และเต่าร้าง

ทองรูปพรรณในลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้รวมทั้งลักษณะเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ ผู้วิจัยได้นำไปกล่าวถึงโดยละเอียดอีกครั้งในบทที่ ๔ ว่าทองรูปพรรณเหล่านั้น ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้รับการออกแบบดัดแปลงไปอย่างไรบ้าง รวมทั้งปรากฏว่ามีชนิดของทองรูปพรรณจำนวนมาก ที่หลงเหลืออยู่แต่เพียงในค้ำบอกเล่าของช่างทองรุ่นเก่าของเมืองเพชรเท่านั้น โดยไม่มีตัววัตถุหลงเหลือให้เห็น เช่น สมอตัน คดกริช เม็ดแดง ชื่อผี หรือดอกมะเขือ ในท้ายบทนี้ซึ่งเป็นบทสุดท้าย มีข้อสรุปเกี่ยวกับแนวทางในการอนุรักษ์และสืบทอดการทำทองรูปพรรณของช่างสกุลเพชรบุรี และขอเสนอแนะการวิจัยสำหรับการวิจัยในแนวนี้ที่น่าจะดำเนินการต่อไป

ข้อเสนอประการหนึ่งของผู้วิจัยที่ได้กล่าว

ไว้ในส่วนบทที่ ๑ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าน่าสนใจ คือ ความหมายของทองคำในสังคม ในสังคมไทยระดับชาวบ้าน ทองคำมิได้เป็นเพียงงานศิลปะหัตถกรรมอันประณีต ทว่ายังเป็นวัตถุทางพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับการหมั้นและการแต่งงาน รวมทั้งยังเป็นการออมทรัพย์ที่สำคัญของประชาชนทั่วไป สถานะของทองคำในสังคมไทยแต่เดิมนี้อาจจะช่วยให้เราเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เช่นที่จะพบได้ในประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔) ได้ดีขึ้น เมื่อเหรียญกษาปณ์ทองคำจำนวนมากที่ทรงตั้งพระทัยจะผลิตให้เป็น “เงินตรา” กลับไม่มีใช้หมุนเวียนในท้องตลาด เนื่องจากถูกนำไปแปรสภาพเป็นทองรูปพรรณเพื่อเป็น “เงินออม” ของประชาชนเสียหมด

แม้ว่างานวิจัยชิ้นนี้ ได้ทำให้ช่างทองรุ่นเก่าของเมืองเพชรอีกหลายท่าน หลายตระกูลได้มีโอกาสปรากฏตัวให้เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางมากขึ้น (นอกเหนือไปจากคุณป้าเมืองแฝงสี่คำ ซึ่งเป็นที่รู้จักนับถือในหมู่ผู้ใฝ่ใจทางศิลปวัฒนธรรมมาตั้งแต่เมื่อสิบปีก่อน) ทว่าผู้วิจัยเห็นว่าความสำคัญองงานวิจัยชิ้นนี้ อยู่ที่ความอดสาหะเพียรพยายามรวบรวมข้อมูล จนกล่าวได้ว่านี่เป็นครั้งแรกที่ได้มีการรวบรวมบันทึกงานช่างทองเมืองเพชรไว้อย่างสมบูรณ์ ไม่ว่าจะ เป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ หรือกรรมวิธี ตลอดจนผลผลิตที่สำเร็จเป็นทองรูปพรรณแล้ว โดยเฉพาะเมื่อคิดว่าการบันทึกข้อมูลในงานวิจัยครั้งนี้ มิได้มีเพียงการจดบันทึก หรือ ถ่ายภาพ หากแต่ยังมีการถ่ายทำเป็นวิดีโอเก็บไว้ด้วย (หน้า๙) ซึ่งก็ยิ่งน่าจะทำให้ข้อมูลส่วนนี้มีความละเอียดและสมบูรณ์มากขึ้นไปอีก แต่งานวิจัยชิ้นนี้ก็คงเป็นเช่นเดียวกับงานที่เป็น “ชิ้นแรก” หรือ “ครั้งแรก” อื่น ๆ คือย่อมจะยังไม่ใช่งานที่สมบูรณ์ที่สุด

ผู้วิจัยเห็นว่า การที่ผู้วิจัยให้ความ

สำคัญในระดับสูงแก่ส่วนที่พรรณนาถึงงานเชิงเทคนิควิทยาเช่นเครื่องมือ หรือ กรรมวิธีนั้น ทำให้ผู้วิจัยพลาดโอกาสที่จะให้ความสนใจกับตัวตนของคนคือผู้ผลิต หรือ สนใจแต่ “ศิลปหัตถกรรมของช่างทองเมืองเพชร” โดยมีได้ให้ความสำคัญกับ “ช่างทอง” เท่าที่ควร ดังจะเห็นได้จากปริมาณหน้ากระดาษที่ใช้สำหรับส่วนของ “ช่างทองเมืองเพชรบุรี” และ “การถ่ายทอดความรู้เชิงช่างทอง” (ส่วนหลังของบทที่ ๒) มีอยู่ราว ๒๐ กว่าหน้า ในขณะที่เนื้อที่ส่วนใหญ่ของหนังสือ (กว่า ๑๐๐ หน้า) ถูกอุทิศให้กับส่วนงานเทคนิค (คือบทที่ ๓ และบทที่ ๔) และสิ่งนี้จะนำไปสู่ปัญหาสำคัญของงานวิจัยชิ้นนี้ที่ผู้วิจารณ์จะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า

ข้อจำกัดเบื้องต้นประการหนึ่งในการศึกษากลุ่มช่างทองเมืองเพชรครั้งนี้ก็คือส่วนใหญ่ (หรือแทบทั้งหมด) ได้หลักฐานจากปากคำของช่างทองเมืองเพชรรุ่นใหญ่ อายุ ๗๐ - ๘๐ ปี (ซึ่งหลายท่านก็ถึงแก่กรรมไปในระหว่างการเตรียมต้นฉบับ) ทำให้เรื่องที่ได้มามีอายุย้อนไปได้เพียงราวร้อยปีคือกลางสมัยรัชกาลที่ ๕ และทำให้กลุ่มช่างทองเมืองเพชรกลายเป็นกลุ่มช่างทองที่ไม่มีที่มา เพราะแม้ว่าจะมีการระบุในประวัติของช่างรุ่นครูบางท่านบ้างเช่นที่นายโช สุวรรณช่าง บรรพบุรุษของตระกูลสุวรรณช่าง ได้เรียนวิชาช่างทองมาจากนายต่าย (หรือพ่อครูต่าย) (หน้า ๔๓) ส่วนตระกูลทองสัมฤทธิ์ มีช่างต้นตระกูลคือตาจ ซึ่งก็ยังเป็นที่เคารพนับถืออ้างอิงถึงในการไหว้ครูช่างทองตระกูลมาจนทุกวันนี้ (หน้า ๖๒) แต่เราก็ไม่สามารถรู้รายละเอียดได้ว่าครูช่างเหล่านั้นมาจากไหน หรือมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับช่างทองกลุ่มอื่นๆ ในที่อื่นๆ อย่างไรหรือไม่ คงทราบแต่เพียงว่าเมื่อศตวรรษที่แล้ว มีช่างทองคนใดจากตระกูลไหนบ้าง ที่ทำงานช่างทองอยู่ที่ถนนพาณิชย์เจริญ ซึ่งส่วนนี้ผู้วิจารณ์ก็ยอมรับว่าเป็น

เรื่องสุดวิสัย ทว่าส่วนที่ผู้วิจัยน่าจะแสดงรายละเอียดได้มากคือส่วนที่เป็นประวัติชีวิตของช่างอาวุโสแต่ละท่าน ว่าแต่ละท่านได้เริ่มต้นฝึกหัดเรียนรู้งานกันมาอย่างไร เพียงไหนกว่าจะก้าวขึ้นมาเป็นช่างทองได้ กลับมีกล่าวถึงไว้เพียงสั้นๆ ซึ่งเมื่อเทียบกับงานของอาจารย์บุปผา วงษ์สนิท (๒๕๒๗) ซึ่งเคยศึกษาประวัติชีวิตของช่างทองบางท่านจากบางตระกูลมาก่อน จะเห็นได้ว่างานของอาจารย์บุปผา แม้จะเป็นบทความขนาดไม่ยาวนัก แต่ก็ได้ให้ภาพแบบแผนชีวิตและการเรียนรู้งานช่างของช่างแต่ละท่านได้อย่างละเอียดและมีชีวิตชีวามากกว่างานวิจัยชิ้นนี้มาก

ผู้วิจารณ์เห็นว่ารายละเอียดในประวัติของช่างอาวุโสแต่ละท่านนั้นเป็นเรื่องสำคัญสำหรับการศึกษา “ศิลปหัตถกรรมของช่างทองเมืองเพชร” มากกว่าส่วนของงานเทคนิค นั้นเสียด้วยซ้ำ เพราะลำพังการศึกษาจากวัสดุอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ จะพบว่าตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันช่างทองเมืองเพชรมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับช่างทองในภาคกลางโดยเฉพาะกรุงเทพฯ มาก ทองคำใบ (ทองคำบริสุทธิ์ทำเป็นแผ่นบางขนาดประมาณ ๓ นิ้ว x ๕ นิ้ว) ซึ่งเป็นวัตถุดิบสำคัญในอดีต หรือทองคำแท่งซึ่งเป็นวัตถุดิบในปัจจุบันก็ล้วนแต่ต้องซื้อจากร้านทองคนจีนเจ้าประจำในกรุงเทพฯ (หน้า ๖๙,๗๑) เครื่องมือทำทองหลายอย่างก็ต้องซื้อจากร้านในกรุงเทพฯ เช่นกัน (หน้า ๗๑) หรือเมื่อพิจารณาถึงผลผลิตทองรูปพรรณของช่างก็จะพบว่าชื่อต่างๆ ทั้งสี่เสาหกเสาแปดเสาหรือปะวะหล้า เตาร้าง ก็ล้วนแต่เป็นชื่อแบบเดียวกับที่พบได้ในกรุงเทพฯ จนถึงทุกวันนี้ ดังนั้นความเป็น “ช่างทองเมืองเพชร” จึงมิได้อยู่ในส่วนของงานเทคนิค ตรงกันข้าม ผู้วิจารณ์เห็นว่า “เอกลักษณ์” ของช่างทองเมืองเพชร ก็คือ การรักษาและสืบทอด ความรู้ในทางช่างของกลุ่มช่างกลุ่มนี้เอาไว้ได้ อย่างน้อยก็ตั้งแต่กลางรัชกาล

ที่ ๕ ลงมา ทั้งๆ ที่ในช่วงเดียวกันนั้น กลุ่มช่างทองแบบเดิมในกรุงเทพฯ กำลังตกต่ำลงเรื่อยๆ เนื่องจากการเข้ามาของช่างทองรูปพรรณต่างชาติ ทั้งจีนและยุโรป-ก่อนจะสลายตัวลง ดังที่ปรากฏว่าเมื่อสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวต่างประเทศคนหนึ่งได้บันทึกไว้ว่า ศิลปะประเพณีทองสยามทุกชนิดได้จบสิ้นลงแล้ว (Thompson 1987 : 156)

ผู้วิจารณ์จึงเห็นว่าความเป็น “ช่างทองเมืองเพชร” จะอยู่ที่กระบวนการเรียนรู้ถ่ายทอดงานช่าง ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญในชีวิตที่ช่างรุ่นใหญ่ของเมืองเพชรทุกคนได้เคยผ่านกันมาแล้วทั้งสิ้นแน่นอนว่าลำพังการศึกษาประวัติชีวิตของช่างอาวุโสเหล่านั้นคงไม่สามารถให้คำตอบได้ว่า เหตุใดช่างทองเมืองเพชรจึงยังสืบทอดกันลงมาได้ ทั้งๆ ที่ช่างทองในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด ต้องปิดฉากลง แต่ก็จะสามารถให้คำตอบซึ่งก็มีความสำคัญไม่น้อยกว่ากันว่า ช่างเมืองเพชรสืบทอดกันลงมาได้อย่างไร

ดังนั้นเมื่อละเลยความสำคัญของช่างซึ่งเป็น “ความหมาย” หรือ “หัวใจ” ของงานช่างทองเมืองเพชร งานวิจัยชิ้นนี้จึงเป็นเสมือนรูปกายที่ไร้ใจครองและเมื่อผนวกกับความผิดพลาดในการพิสูจน์อักษร ก็ยิ่งทำให้รูปกายนี้หมองคล้ำไปอย่างน่าเสียดาย

ตัวอย่างของความผิดพลาดในส่วนนี้ (ไม่นับการสะกดผิด หรือตัวเลขพ.ศ.ผิดเล็กน้อย) ก็ได้แก่ การนิมนต์ ขวัญอินโข่ง พระช่างเขียนคนสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๔ ไปอยู่ที่สำนักวัดราชชนิตดา (หน้า ๓๙) ทั้งๆ ที่เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าสำนักของท่าน คือวัดราชบูรณะ หรือการระบุเพศ (นายและนาง) ตลอดจนชื่อที่ปรากฏในตัวเรื่องและในแผนภูมิ ซึ่งสลับไปมาจนไม่แน่ใจว่าใครเป็นผู้หญิงหรือผู้ชายหรือชื่ออะไร เช่น ช่างทองที่เป็นลูกศิษย์ของตระกูลสุวรรณช่าง

ในหน้า ๔๓ ระบุว่า มีนายอร่าม นายไก่อ นายบุญยืน แต่ในหน้า ๔๖ และในแผนภูมิหน้า ๔๗ กลับกล่าวถึงคนกลุ่มเดียวกันนี้ว่ามี นางอร่าม นางไก่อ และนายบุญล้น ขำร้าย แผนภูมิแสดงสายตระกูลของช่างทองตระกูลต่างๆ (หน้า ๔๑, ๔๗, ๕๑, ๕๖) ก็ยิ่งทำให้เข้าใจได้ยากขึ้นไปอีก เนื่องจากผู้วิจัยใช้แผนภูมิเดียวกันในการแสดงทั้งครอบครัว เครือญาติ และการเรียนรู้งานช่าง ทำให้ไม่สามารถจำแนกแยกแยะได้ว่า ใครแต่งงานกับใคร หรือใครเป็นลูกใครกันแน่

คำวิพากษ์วิจารณ์จำนวนไม่น้อยข้างต้นนี้เกิดขึ้นเพราะผู้วิจารณ์เห็นว่างานวิจัยชิ้นนี้เป็นชิ้นแรกในโครงการที่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ จึงควรจะได้รับปฏิกริยาบางประการ (ไม่ว่าจะเป็นดอกไม้ หรือก้อนอิฐ) จากผู้อ่านบ้าง เพื่อแสดงให้เห็นว่ายังมีผู้สนใจและรอคอยงานวิจัยเรื่องอื่นๆ รวมทั้งสถาบันไทยศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยให้เร่งดำเนินการโครงการนี้(รวมทั้งโครงการทำนองนี้ที่จะมีต่อไป)โดยเร็ว เพราะจากตัวอย่างในงานวิจัยชิ้นนี้เราก็ได้เห็นแล้วว่าช่างอาวุโสจำนวนมากกำลังจะถึงอายุขัยของท่าน และนี่เป็นโอกาสสุดท้ายที่เราจะได้เรียนรู้ และบันทึกเรื่องราวเหล่านี้ ไว้สำหรับวันข้างหน้าที่ยังมาไม่ถึง

ศรัณย์ ทองปาน

ศูนย์ข้อมูล เมืองโบราณ

เอกสารประกอบ

บุปผา วงษ์สนิท. “ช่างทองเพชรบุรี” ในนิทรรศการทางวิชาการ การศึกษาและวัฒนธรรม ๒๗, หน้า ๑๘๐-๒๐๔. สมบูรณ์ แก่นตะเคียน : บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยครูเพชรบุรี, ๒๕๒๗.

Thompson, P.A. Siam, Bangkok : White Orchid Press, 1987.

(พิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1987)